

บทความนี้ปรับปรุงจากผลงานในรายวิชา สม. 418 การวิจัยรายบุคคล
ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยทางสังคม
คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
และได้รับคัดเลือกจากการนำเสนอในงานสัมมนาวิชาการสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาระดับปริญญาตรี ครั้งที่ 2
วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2561 ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต

เลียบเลาะห้องเรียน

นวัตกรรมการบูดรีดของทุนนิยมความรู้ และสายพานล่องหนในอุตสาหกรรมสิ่งพิมพ์

นลินี จิตะวรรณ

สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยทางสังคม
คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ปีการศึกษา 2559

บทนำ: การปะทะกันของเศรษฐกิจการจ้างงานอิสระ และความตกต่ำของธุรกิจสิ่งพิมพ์

เมื่อทุนนิยมอุตสาหกรรมลดความเข้มข้นลงไปตามการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบงานในโลกสมัยใหม่ นักสังคมวิทยาแรงงานและนักเศรษฐศาสตร์เริ่มหันมาให้ความสำคัญกับมิติของเรื่องทุนนิยมความรู้ (cognitive capitalism) ที่อธิบายความเป็นวัตถุของแรงงานว่าพื้นที่ในการทำงานของแรงงานจะไม่ได้อยู่แค่ในโรงงานอีกต่อไป เนื่องจากแรงงานได้ปลดปล่อยตัวเองออกจากพื้นที่อันจำกัดไปสู่การทำงานที่ไหนก็ได้ อีกทั้งแรงงานจะได้ใช้เพียงแค่ร่างกายในการทำงานเท่านั้น แต่ยังใช้ความคิด ความรู้ และความคิดสร้างสรรค์ในการทำงานประสานไปกับการออกแรงทางร่างกายด้วย ซึ่งต่างจากแรงงานในระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมแบบเก่า ที่แรงงานเพียงแค่เคลื่อนไหวร่างกายไปตามสายพานของงานตรงหน้าเท่านั้น (แก๊งกิจ กิติเรียงลาภ 2560) โดยสังคมไทยน่าจะคุ้นเคยดีกับกลุ่มคนที่ทำงานรับจ้างชั่วคราว และมีความเป็นวัตถุ ซึ่งก็คือแรงงานอิสระที่เรียกกันว่า “ฟรีแลนซ์”¹ ที่เลือกไม่ผูกมัดตนเองอยู่กับองค์กรใด หากพิจารณาด้วยนิยามอย่างคร่าวๆ นี้ แรงงานในวงการสิ่งพิมพ์ก็จัดเป็นแรงงานวัตถุ (immaterial labour) ด้วยลักษณะของการผลิตที่ต้องใช้ทั้งความคิด ความคิดสร้างสรรค์ และการลงมือลงแรงกายในการทำงาน

ในปัจจุบัน นอกจากสื่อสิ่งพิมพ์แล้ว การขยายตัวของสื่อออนไลน์ยังเรียกร้องให้มีการผลิตเนื้อหาบนแพลตฟอร์มออนไลน์นั้นๆ ในปริมาณที่มากและสม่ำเสมอ ทำให้วงการสิ่งพิมพ์หรือสื่อสิ่งพิมพ์ที่เริ่มขยับมาทำงานออนไลน์ต้องการ “แรงงาน” มากขึ้น แรงงานเหล่านี้มักเป็นใครก็ได้ที่มีประสิทธิภาพในการทำงานโดยไม่จำเป็นต้องมีทักษะสูงเท่าแรงงานในวงการสิ่งพิมพ์แบบเก่า ฟรีแลนซ์จึงก้าวมาเป็นหนึ่งในแรงงานสำคัญของอุตสาหกรรมการผลิตสิ่งพิมพ์ ทั้งออนไลน์และออฟไลน์ กระนั้น ทั้งการเติบโตขึ้นของเศรษฐกิจแห่งการจ้างงานอิสระ และความคิดสร้างสรรค์ที่แรงงานได้รับมากขึ้นหลังเดินออกจากกรอบขององค์กรแบบเดิม กลับสวนทางกับภาวะขาลงของสื่อสิ่งพิมพ์ที่หลายแห่งทยอยปิดตัวลงไป (ThaiPublica 2559)

¹ ฟรีแลนซ์ เป็นคำที่ลดรูปมาจาก freelancer ในภาษาอังกฤษ ซึ่งหมายถึงผู้รับจ้างทำงานอิสระ.

เท่ากับว่าแทนที่พวกเขาจะมุ่งพัฒนาชิ้นงานและศักยภาพการสร้างสรรค์ของตนอย่างเต็มที่ กลับต้องคอยพะวงถึงความมั่นคงในชีวิตจนกลายเป็นการบีบรัดตนเองให้ทำงานหนักในที่สุด

ไม่ใช่แค่แรงงานประจำที่ต้องรักษาเก้าอี้ของตนให้มัน แต่ฟรีแลนซ์ในวงการนี้ต้องเผชิญหน้ากับอุตสาหกรรมที่หาความแน่นอนไม่ได้และยังต้องรักษามาตรฐานการทำงานของตน รวมถึงเพิ่มและรักษาเครือข่ายทางสังคมเพื่องานที่อาจจะเข้ามาและความมั่นคงทางรายได้ พวกเขาตกอยู่ในสภาพเล่นตัวไม่ได้มากนัก โดยเฉพาะเรื่องการเรียกค่าตอบแทน เพราะปัจจุบันมีฟรีแลนซ์หน้าใหม่ที่พร้อมจะทำงานหนักแลกค่าตอบแทนที่ไม่สูงมากนัก ซึ่งนายจ้างมีแนวโน้มจะจ้างงานคนเหล่านี้มากกว่าเพราะความไม่เรื่องมากและไม่ต้องเสียเงินลงทุนมาก การทำงานในวงการหนังสือเล่มยังจำเป็นต้องลื้อไปกับช่วงเวลาของงานสัปดาห์ หนังสือแห่งชาติที่เป็นวาระถึงบังคับให้สำนักพิมพ์ปล่อยหนังสือใหม่ออกสู่ตลาด นิตยสารเองก็มีกำหนดการออกวางจำหน่ายที่ชัดเจนในแต่ละรอบเวลา เช่น รายสัปดาห์ รายบิกซ์ รายเดือน ยิ่งเป็นสื่อออนไลน์ยิ่งต้องเร่งผลิตเนื้อหาเพื่อตามให้ทันประเด็นในสังคมที่เคลื่อนไหวอย่างรวดเร็วและแข่งขันกับสื่อเจ้าอื่น

นอกจากความเป็นอิสระที่เป็นโฆษณาชวนเชื่อ ดูเหมือนว่าชีวิตของฟรีแลนซ์จะถูกบีบรัดในหลายทางจนทำให้พวกเขาต้องซัดรีดตัวเองเพื่อรักษาที่ทางในวงการซึ่งไม่ได้อยู่ในยุครุ่งเรืองอีกต่อไปแล้ว หรือบางรายก็เลือกหันหลังกลับไปทำงานประจำ นั่นทำให้เห็นว่าเศรษฐกิจแห่งการจ้างงานอิสระที่น่าจะเป็นวิถีการจ้างงานแห่งยุคสมัยกลับระดับประคองคนทำงานให้อยู่รอดไม่ได้ด้วยตนเอง เมื่อแรงงานอิสระในวงการสิ่งพิมพ์ยังต้องทำงานตามกรอบเวลาที่มีขั้นมีตอนอย่างแน่ชัด รวมทั้งมีภาวะกดดันรอบด้าน แรงงานอวดฤเหล่านี้จึงยังคงทำงานหมุนเวียนกันอยู่ในสายพานการผลิตชนิดใหม่ที่แนบเนียนยิ่งขึ้น และนั่นทำให้เห็นว่าทุนนิยมความรับรู้อาจไม่ได้ปลดปล่อยแรงงานให้เป็นอิสระจากสายพานการผลิตได้อย่างแท้จริง

บทความนี้ต้องการยกตัวอย่างฟรีแลนซ์ในวงการสิ่งพิมพ์เพื่อสนทนากับแนวคิดความเป็นอวดฤของแรงงานในระบบทุนนิยมความรับรู้ โดยส่วนแรกจะอธิบายเรื่องทุนนิยมความรับรู้ที่มีความแนบเนียนมากขึ้นในการซัดรีดแรงงานอวดฤ โดยเฉพาะเมื่อนำแนวคิดนี้มาใช้ศึกษาแรงงานอิสระในวงการสิ่งพิมพ์ที่จำยอมอยู่ในสภาพถูกซัดรีดและต่อรองไม่ได้มากนัก ส่วนที่สองจะยกตัวอย่างรูปแบบการซัดรีดที่แรงงานอิสระต้องประสบและไม่มีใคร

มองเห็นมากนัก เพราะพวกเขาได้ย้ายตนเองไปทำงานในพื้นที่ที่มองเห็นการกดขี่ในเชิง
 ประจักษ์ได้ยาก และการรักษาเครือข่ายเพื่อให้มีงานทำต่อเนื่องก็สำคัญกว่าการเรียกร้อง
 สิทธิแรงงานตามที่ควรจะมี ส่วนสุดท้ายจะกล่าวถึงกรอบเวลาในการผลิตของอุตสาหกรรม
 สิ่งพิมพ์ ที่กลายมาเป็นโครงสร้างควบคุมวิถีการผลิตจนลามไปถึงการใช้ชีวิตของแรงงานอิสระ
 ตลอดจนการตระหนักถึงสำนึกทางชนชั้นของแรงงานที่ไม่อาจนำไปสู่การต่อสู้เรียกร้อง
 เชิงรูปธรรม เพราะอาจนำมาซึ่งความเสี่ยงที่นายจ้างจะหาคนใหม่มาทำงานแทนซึ่งทำได้
 ไม่ยาก อีกทั้งพวกเขาก็ยังไม่แน่ใจว่าจะต้องต่อสู้เรียกร้องกับใคร

ข้อมูลในบทความนี้มาจากการสัมภาษณ์และสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมกับแหล่ง
 ข้อมูลที่เป็นนักเขียน นักแปล บรรณาธิการ นักพิสูจน์อักษร ช่างภาพ และนักออกแบบปก
 ในวงการสิ่งพิมพ์ โดยเก็บข้อมูลระหว่างเดือนธันวาคม พ.ศ. 2559 ถึงเดือนมีนาคม
 พ.ศ. 2560 นอกจากนั้น ด้วยความที่ผู้เขียนเองก็เป็นฟรีแลนซ์ในวงการสิ่งพิมพ์เช่นกัน ทำให้
 ข้อมูลในบทความนี้ยังมาจากการสังเกตการณ์การพูดคุยแลกเปลี่ยนและปรับทุกข์กันอย่าง
 ไม่เป็นทางการของแรงงานในวงเดียวกัน

ความแบบเนียนในการขูดรีดแรงงานอวัตรในทุนนิยมความรับรู้

เมื่อแรงงานไม่ได้กระจุกตัวอยู่แค่ที่โรงงานอีกต่อไป พื้นที่ของการทำงานจึงไม่ได้ถูกจำกัดอยู่
 แค่โรงงานอุตสาหกรรมแบบเดิมที่มีสายพานการผลิตในเชิงกายภาพเท่านั้น แต่ยังขยายไป
 ครอบคลุมทุกอาณาเขตในการใช้ชีวิตของมนุษย์ โดยเฉพาะหลังคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา
 ที่ความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยีทำให้เกิดงานในหลากหลายรูปแบบ ส่งผลต่ออิสระใน
 ความสร้างสรรค์และการคิด ปรากฏการณ์ที่ว่ำนี้นำมาสู่การเริ่มต้นศึกษางานที่เปลี่ยนผ่าน
 จากทุนนิยมอุตสาหกรรมไปสู่ยุคของความสร้างสรรค์ในทุนนิยมความรับรู้มากขึ้น โดยความ
 เปลี่ยนแปลงนี้อาจแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะ ที่ทำให้แรงงานอวัตรแตกต่างจากแรงงานทั่วไป ดังนี้

1) การจ้างงานที่จากเดิมเป็นการจ้างแบบผูกขาดสัญญาจ้าง เปลี่ยนมาเป็นการจ้าง
 งานแบบยืดหยุ่น กล่าวคือ มีลักษณะการจ้างงานแบบรายชิ้น เป็นสัญญาจ้างระยะสั้นหรือ

เป็นงานที่ไม่มีระบบสวัสดิการรับรองทั้งเรื่องสุขภาพและค่าชดเชยต่างๆ การจ้างงานเช่นนี้เปิดโอกาสให้ผู้รับจ้างทำงานกับนายจ้างที่หลากหลายมากขึ้น ขณะเดียวกันองค์กรหรือผู้ว่าจ้างก็ไม่ต้องแบกรับภาระการจ้างงานระยะยาว เหลือแค่เพียงการหาผู้รับจ้างให้เหมาะสมกับงานที่อาจไม่จำเป็นต้องใช้คนทำทุกวันก็ได้

2) ขั้นตอนการผลิตที่เปลี่ยนจากระบบสายพานในโรงงานอุตสาหกรรมไปสู่การผลิตแบบยืดหยุ่นมากขึ้น กล่าวคือ เมื่อเกิดการสลายเส้นแบ่งของเวลาและสถานที่จากการเติบโตของเทคโนโลยีการสื่อสาร ทำให้อาณาเขตของการผลิตขยายออกไปอย่างกว้างขวาง จากการทำงานตามกรอบวินัยทางเวลาแบบเดิม ขยับไปเป็นการใช้ชีวิตที่พร้อมอุทิศให้กับการทำงานตลอดเวลาและทุกสถานที่ อาณาเขตที่เคยขีดแบ่งกันอย่างชัดเจนระหว่างเวลาพักและเวลางานจึงเป็นราคาที่คนทำงานในยุคแห่งความก้าวหน้าของเทคโนโลยีจะต้องจ่าย

3) ทักษะที่แรงงานในระบบทุนนิยมความรู้ใช้ในการทำงานได้เปลี่ยนจากการใช้แรงเชิงกายภาพ ไปเป็นการทำงานโดยใช้ความรู้และความสร้างสรรค์มากขึ้น กล่าวคือ จากการเคลื่อนไหวร่างกายไปตามระบบการผลิตของสายพานเพียงอย่างเดียว มาเป็นการใช้ทักษะความรู้ ความคิด ความสร้างสรรค์ พร้อมไปกับการออกแรงทางกายในการทำงาน ทำให้ “พื้นที่การผลิต” ขยายตัวออกไปครอบคลุมทุกบริเวณ อาจกล่าวได้ว่า ทุนนิยมความรู้และการกลายเป็นวัตถุของการผลิตทำให้เกิดโรงงานสังคมที่หาอาณาเขตแน่นอนไม่ได้ แต่กลับมีส่วนในการกำกับวิถีการผลิตของแรงงานอย่างมาก (แก๊งกิจ กิติเรียงลาภ 2557)

การขยายตัวของแรงงานวัตถุภายใต้ทุนนิยมความรู้ได้ทำให้ความรู้และวิทยาศาสตร์ อันหมายรวมไปถึงเทคโนโลยีการสื่อสารและคอมพิวเตอร์ กลายเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการควบคุมและชุดรีดแรงงานในระบบทุนนิยมความรู้ (Moulier Boutang 2011) เพราะในการผลิต การบริโภค รวมไปถึงการจัดเก็บข้อมูลนั้นโดยทั่วไปแล้วจะแปรข้อมูลการผลิตให้อยู่ในรูปดิจิทัลหรือเป็นข้อมูลออนไลน์ รวมทั้งต้องพึ่งพาโปรแกรมซอฟต์แวร์ในการสร้างสรรค์งาน ซึ่งผู้ผลิตงานจำเป็นจะต้องจ่ายเงินเพื่อ “เช่า” พื้นที่จัดเก็บข้อมูลหรือโปรแกรมสำหรับการทำงาน ในบางครั้ง ผลงานที่มาจากการสร้างสรรค์จะถูกเปลี่ยนมือไปเป็นของผู้ว่าจ้างผ่านการผูกขาดลิขสิทธิ์ รวมไปถึงการทำซ้ำผลงานโดยที่ผู้ผลิตอาจไม่ได้รับ

ส่วนแบ่งเพิ่มเติมจากรายได้นั้น เพราะถือว่าเป็นการจ้างงานแบบที่ยกสิทธิ์ผูกขาดให้แก่ผู้ว่าจ้างภายใต้ชื่อ “ทรัพย์สินทางปัญญา” ซึ่งหมายความว่าทุน หรือผู้ว่าจ้าง ได้เรียกเอาหยาดเหงื่อของแรงงานไปอยู่ในอาณัติของตนแบบชอบธรรม

ข้อถกเถียงสำคัญของทุนนิยมความรับรู้ก็คือ เมื่อการคิด การสร้างสรรค์ รวมไปถึงการผลิตชิ้นงานของแรงงานอวดความสามารถเกิดขึ้นได้ทุกที่ทุกเวลาแล้ว นั่นเท่ากับว่าเราไม่สามารถใช้เกณฑ์ด้านเวลามาเป็นตัวชี้วัดมูลค่าในการทำงานได้ดังเดิม ต่างจากทุนนิยมอุตสาหกรรมที่เวลาถูกนับเป็นตัวชี้วัดการทำงาน ซึ่งจะทำให้เจ้าของทุนวัดมูลค่าการจ้างงานและมูลค่าของชิ้นงานนั้นๆ ได้ แต่การจ้างงานในระบบทุนนิยมความรู้นั้น “ทุนมนุษย์” (human capital) ซึ่งในปัจจุบันถือเป็นแรงงานอวดความสามารถมากขึ้น จะไม่สามารถแยกเวลาการทำงานออกจากเวลาอื่นๆ ในชีวิตได้ (Marazzi and Mecchia 2007) ช่วงการทำงานแต่ละวันของพวกเขาอาจไม่ได้แน่นอนเหมือนแรงงานในระบบ รวมถึงการติดต่อประสานงานกับแรงงานคนอื่นที่เกี่ยวข้องในชิ้นงานนั้นก็อาจไม่ได้เกิดภายใต้ช่วงเวลาการทำงานที่ชัดเจน ทั้งผู้รับจ้างและนายจ้างจึงไม่สามารถใช้เกณฑ์ชี้วัดการทำงานแบบเดิม และเกิดเป็นคำถามว่า เช่นนี้แล้วจะตัดสินมูลค่าหรือประเมินค่าใช้จ่ายต่อชิ้นงานหนึ่งชิ้นได้อย่างไร และอัตราค่าจ้างกลางที่แรงงานได้รับในงานชิ้นหนึ่งๆ ในสายงานหนึ่งๆ จะนำไปใช้เป็นเกณฑ์มาตรฐานได้หรือไม่ ในเมื่อแรงงานอวดความสามารถก็ต่างใช้ทักษะและประสบการณ์เฉพาะตัว บวกกับเวลาที่แตกต่างกันไปตามการจัดสรรของแต่ละคน

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตมาเป็นอวดความสามารถไม่อาจทำให้แรงงานรูปแบบเก่าหมดไปจากสังคม แต่แรงงานเชิงวัตถุหรือแรงงานในระบบอาจมีบทบาทลดน้อยลงไปจากเดิม สำหรับแรงงานอวดความสามารถในระบบทุนนิยมความรับรู้ การผลิตความรู้และการสร้างสรรค์ผลงานจากความคิดถือเป็นสิ่งเดียวกันกับการใช้ชีวิต ไม่ได้แยกออกจากกันเหมือนกรณีแรงงานวัตถุ ยิ่งแรงงานอวดการใช้ทักษะในการทำงานมากขึ้นเท่าใด ประสบการณ์และทักษะก็จะพอกพูนยิ่งขึ้น รวมไปถึงการต่อยอดทักษะใหม่ๆ ซึ่งถือเป็นการเพิ่มทุนมนุษย์ของตัวเอง ดังนั้นแล้ว การผลิตของระบบทุนนิยมความรู้อาจถือเป็นการผลิตชีวิต (bio-production) ของแรงงานอวดความสามารถไปด้วย (Lazzarato 2004)

ในบทความของเก่งกิจ กิติเรียงลาภ (2557) เรื่อง “‘เราทุกคนคือศิลปิน’: วัตต์ดูศึกษาว่าด้วยแรงงาน” อธิบายว่าศิลปินเองก็เป็นชนชั้นแรงงาน ผ่านการพิจารณารูปแบบการผลิต และลักษณะการใช้แรงงานของศิลปิน โดยเลือกมองการทำงานศิลปะผ่านบริบทการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เริ่มเข้าสู่ระบบทุนนิยมความรับรู้มากขึ้นในปัจจุบัน และพบว่าศิลปินก็คือแรงงานอวตารรุ่นแรกๆ นอกจากนั้น แรงงานส่วนใหญ่ในระบบทุนนิยมความรับรู้ก็ทำการผลิตคล้ายกันกับศิลปิน เพราะผลงานที่สร้างสรรค์ออกมาก็มีลักษณะเป็นอวตาร นั่นคือการทำงานที่มาจากพลังของความรู้และความสร้างสรรค์ ไม่ใช่งานที่มาจากแรงงานเชิงกายภาพเพียงอย่างเดียว และศิลปินเองก็ถูกขูดรีดและอยู่ในภาวะไม่มั่นคงไม่ต่างจากแรงงานโดยทั่วไป เมื่อทุนนิยมความรับรู้ได้ปลดปล่อยแรงงานออกจากโรงงานอุตสาหกรรม ไปอยู่ในพื้นที่ที่กว้างขวางกว่าอย่างโรงงานทางสังคม ทำให้การผลิตกระจายไปอยู่ในทุกพื้นที่และทุกเวลา

บทความชี้ว่าเทคโนโลยีอย่างคอมพิวเตอร์พกพาและอินเทอร์เน็ต ได้อำนวยความสะดวกให้เกิดการทำงานได้เกือบจะไร้ข้อจำกัด โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพิงปัจจัยการผลิตแบบเก่าจากนายทุน ส่งผลให้แรงงานเชิบบริษณะของตนจากเดิมมาเป็น “ผู้ประกอบการ” ที่เป็นนายตัวเอง และการทำงานสร้างสรรค์ที่เป็นอวตารเหล่านี้ก็ช่วยเสริมให้แรงงานพัฒนาทักษะความสามารถหรือ “ทุนมนุษย์” ตลอดเวลา บทความยังเสนอว่าการถอนความเชื่อมต่อระหว่างแรงงานกับการผลิตภายในโรงงาน การจ้างงานแบบยืดหยุ่น และอุดมการณ์เรื่อง การเป็นนายตัวเองที่ทำให้เกิดการขูดรีดในระดับตัวตนของแรงงานอวตารนี้ คือส่วนสำคัญที่ทำให้สำนักเรื่องการรวมกลุ่มของชนชั้นแรงงาน หรือที่เรียกว่า “สหภาพแรงงาน” หายไป ศิลปินหรือคนทำงานสร้างสรรค์จะต่อรองกับระบบทุนนิยมได้ต่อเมื่อตระหนักว่าพวกเขาเองก็เป็นแรงงานเช่นเดียวกับแรงงานอื่นในสังคมซึ่งเติบโตและทำงานอยู่ในยุคที่เทคโนโลยีพร้อมสรรพรอบด้าน

เมื่อแรงงานอวตารใช้ทั้งร่างกาย ความคิด และทักษะเฉพาะตนในการผลิตสร้างมูลค่า ซ้ำยังเป็นการผลิตสร้างมูลค่าที่เกิดภายในร่างกายและสมองของแรงงานเอง เหตุใดประสบการณ์และความสร้างสรรค์ที่เพิ่มขึ้นจากการผลิตสิ่งพิมพ์กลับไม่ย้อนมาเป็นมูลค่าในเชิงรายได้ตอบแทน โดยเฉพาะนักพิชฌน์อักษรและบรรณาธิการที่แทบจะไม่ได้รับการขึ้น

ค่าจ้างเลยตลอดช่วงสิบปีมานี้ ความชำนาญในการทำงานประกอบกับเทคโนโลยีสำหรับทำงานซึ่งพัฒนามากขึ้น จะใช้เรียกกรองค่าตอบแทนได้ในบางสาขาอาชีพเท่านั้น เช่น นักออกแบบปกหนังสือที่ใช้เทคโนโลยีและโปรแกรมคอมพิวเตอร์ที่มีความเฉพาะทางมากกว่า นอกจากนั้นสาขานี้ยังมีชิ้นงานปรากฏชัดมากกว่างานพิสูจน์อักษรหรืองานบรรณาธิการ

นอกจากนั้นยังเห็นได้ชัดว่าการทำงานในวงการสิ่งพิมพ์ล้นแต่ล้าไปกับกรอบเวลาในการผลิตและเผยแพร่ชิ้นงาน ซึ่งมักจะเป็นกรอบเวลาในการดำเนินการจัดพิมพ์ โดยส่วนใหญ่มักมีลำดับการทำงานคือ การเขียนต้นฉบับส่งให้บรรณาธิการ เมื่อบรรณาธิการตรวจทานเสร็จก็จะส่งให้นักเขียนกลับไปแก้ต้นฉบับหรือส่งต่อให้นักพิสูจน์อักษร เมื่อนักพิสูจน์อักษรทำงานเสร็จจึงส่งต้นฉบับต่อให้ฝ่ายศิลปกรรมจัดหน้าสิ่งพิมพ์นั้น จากนั้นจึงกลับเข้าสู่กระบวนการพิสูจน์อักษรอีกครั้งเพื่อตรวจดูความคลาดเคลื่อนของอักษรหลังจัดหน้า โดยเมื่อส่งงานให้โรงพิมพ์แล้ว มักจะมีขั้นตอน “ดิจิทัลปรีฟ” หรือการตรวจทานต้นฉบับในรูปแบบเหมือนจริงก่อนที่จะยืนยันให้จัดพิมพ์ ไม่เพียงเท่านั้น สิ่งพิมพ์โดยเฉพาะนิตยสารที่มีกรอบเวลาชัดเจนว่าต้องจัดจำหน่ายในช่วงเวลาใดบ้างของเดือน ก็กลายมาเป็นกรอบเวลาที่แฝงเข้ามากำหนดพฤติกรรมการทำงานและการใช้ชีวิตของฟรีแลนซ์ไปในตัวด้วย

จากที่กล่าวมาข้างต้นพอจะเห็นว่า ระบบทุนนิยมความรับรู้ที่นั้นอาจจะไม่สามารถปลดปล่อยแรงงานออกจากสายพานการผลิตและทำให้วิถีการผลิตของแรงงานอวตุมมีความยืดหยุ่นมากขึ้น เพราะแรงงานอวตุมในส่วนหนึ่งก็ไม่ได้เป็นอิสระจากทุนหรือการว่าจ้างของทุนอย่างที่ควรจะเป็น ภาวะอิสระจึงอาจเกิดขึ้นเฉพาะเชิงพื้นที่เท่านั้น นั่นคือแรงงานไม่ได้กระจุกตัวรวมกันอยู่ภายใต้สำนักงานที่เป็นฐานการผลิต พวกเขาเลือกสถานที่และเวลาทำงานของตนตามความต้องการได้ แต่ยังจำเป็นต้องควบคุมวิถีการผลิตและตารางเวลาเพื่อส่งงานให้ทันตามที่ทุนต้องการ ซึ่งในกระบวนการผลิตนี้เองที่แรงงานอาจจะพบเจอกับการขูดรีดจนสาหัสอย่างไม่มีสวัสดิการใดคุ้มครอง เมื่อทุกที่เป็นพื้นที่แห่งการผลิต ทุกที่ก็เป็นสายพานแห่งการขูดรีดได้เช่นกัน แต่เมื่อพิจารณาถึงฟรีแลนซ์ในวงการสิ่งพิมพ์ ผู้ศึกษากลับมีข้อสังเกตว่า พวกเขาต้องทำงานล้นไปกับบังคับของงานสัปดาห์หนังสือแห่งชาติหรือกำหนดการวางขายต่างๆ และเมื่อมีความผิดพลาดหรือล่าช้าที่ขั้นตอนการผลิตใดก็อาจส่งผลถึงผู้รับช่วงต่อคนอื่นด้วย

การที่ฟรีแลนซ์ต้องทำงานล้าไปกับกรอบเวลาของกระบวนการผลิตและการเผยแพร่สิ่งพิมพ์เช่นนี้ทำให้เห็นว่า แม้ฟรีแลนซ์ในวงการสิ่งพิมพ์จะทำงานที่มีลักษณะสร้างสรรค์ปลอดพ้นไปจากพื้นที่การทำงานที่ชัดเจน แต่ก็ยังไม่สามารถหลุดพ้นจากกรอบเวลาที่ย้อนมาผูกมัดให้พวกเขายังอยู่กับวิธีการผลิตแบบสายพาน นั้นทำให้เห็นว่า การขูดรีดแรงงานในแนวคิดแรงงานอวตารนั้นแนบเนียนกว่าเดิมและขยายปริมาณไหลออกไปครอบคลุมทุกพื้นที่มากขึ้น ทั้งชีวิตการทำงานและชีวิตส่วนตัวจนแรงงานไม่ทันสังเกตเห็น

ความแนบเนียนของการขูดรีดแรงงานอิสระในอุตสาหกรรมสิ่งพิมพ์

หากอุปมาชีวิตคนทำงานสิ่งพิมพ์เป็นงานประพันธ์ ชีวิตของพวกเขาเองก็ผ่านบททดสอบอย่างหนักไม่ต่างจากวรรณกรรมสักเรื่อง ต่างกันที่ว่าผู้อ่านจะเห็นแค่ส่วนสำเร็จของการทำงานและหลายครั้งก็เปิดผ่านหน้ารายชื่อผู้จัดทำไปเพื่อไม่ให้เสียเวลาอ่าน หากงานออกมาดี เหล่าคนทำงานเบื้องหลังเพียงเสมอตัว แต่สำหรับฟรีแลนซ์ในวงการสิ่งพิมพ์ หากบรรทัดใดผิดพลาดไปสักตัวอักษร นอกจากความไม่พอใจของผู้อ่านแล้วยังส่งผลต่อโอกาสการจ้างงานในอนาคตอีกด้วย พวกเขาจึงต้องทำงานอย่างระมัดระวังให้เกิดความผิดพลาดน้อยที่สุดจนนำมาซึ่งการขูดรีดตนเองในหลายวิธีการ

ความไม่เป็นระบบและผลกระทบที่ฟรีแลนซ์เผชิญจากการทำงาน

เมื่ออุตสาหกรรมสิ่งพิมพ์เริ่มปรับตัวเองไปยังสนามใหม่ๆ เช่น การหันมาทำสื่อออนไลน์แข่งกันมากขึ้น แน่นนอนว่าสื่อออนไลน์จำเป็นต้องผลิตงานในปริมาณมากขึ้นเพื่อป้อนเข้าสู่ระบบในแต่ละวัน การส่งงานเขียนให้สื่อออนไลน์เผยแพร่จึงไม่มีปัญหาสำหรับนักเขียนอย่าง “แวน”² มากนัก เพราะเขารู้ว่าต้องเขียนงานกี่ชิ้นต่อสัปดาห์และจะมีรายรับจากการเขียนเหล่านั้นมากเท่าไร กลับกันกับหนังสือเล่มที่แม้ความโด่งดังของผู้เขียนจะรับรองยอดผู้อ่านได้จำนวนหนึ่ง แต่สุดท้ายแล้วอำนาจตัดสินใจตีพิมพ์และจำหน่ายก็ผูกอยู่ที่สำนักพิมพ์ เรื่อง

² ชื่อบุคคลในบทความนี้เป็นชื่อสมมติทั้งหมด.

ที่น่าอึดอัดแต่นักเขียนต้องปรับตัวให้คุ้นชินก็คือการ “ตองตันฉบับ” หรือการเก็บต้นฉบับไว้รอพิจารณาโดยขึ้นอยู่กับบริบททางสังคมรวมกับตลาดผู้อ่านในแต่ละช่วงเวลา หรือบางครั้งเมื่องานของเขาเข้าไปสู่สายตาของผู้จัดพิมพ์แต่ยังไม่ได้รับการอนุมัติพิมพ์ไม่ว่าจะในอนาคตอันใกล้หรือไกลด้วยเหตุผลใดก็ตาม งานจึงค้างอยู่ที่สำนักพิมพ์ ทำให้เขายังไม่ได้รับค่าตอบแทน และจะถอนชิ้นงานเพื่อให้สำนักพิมพ์อื่นตีพิมพ์ก็ทำไม่ได้

จนกระทั่งช่วงที่แวนเป็นที่รู้จักในวงกว้างทำให้เขากลับต่อรองกับผู้ที่มีอำนาจพิจารณาด้านฉบับมากยิ่งขึ้น กระนั้นความปิกกล้านักเขียนหนุ่มก็ยังถูกทดสอบอยู่เสมอผ่านเพื่อนร่วมวงการ เพราะนอกจากการเลียงบาลีจนนำไปสู่การไม่ต้องรับผิดชอบจ่ายเงินค่าเรื่องให้ผู้เขียนในหลายครั้งแล้ว แวนยังเล่าประสบการณ์การได้รับสินจ้างหลากหลายรูปแบบโดยเฉพาะเมื่อต้องทำงานกับคนคุ้นเคยในวงการว่า “งานเขียนบางงาน บางทีก็ไม่ให้เงิน สิมหรือเปล่าไม่รู้ บางทีดั่งต้องมาก เลี้ยงเหล้าเลี้ยงกาแฟหาย ทีแรกบอกจะให้ดั่งค์ เจียบไปแล้วก็นัดมา พီးเลี้ยงกาแฟสตาร์บัคส์ บ้า เพื่ออะไร”

ธรรมเนียมการเลี้ยงกาแฟ ขวนไปทานอาหาร หรือแม้แต่รับปากว่าจะหางานมาให้เขียนเรื่อยๆ กลายมาเป็นคำตอบแทนอีกทางหนึ่งที่นักเขียนอย่างแวนต้องจำใจรับสภาพ เพราะอย่างไรก็ตาม เขาเลือกที่จะรักษาสถานะในวงการมากกว่าการต่อปากต่อคำ นั่นจึงทำให้เห็นว่า ต่อให้งานเขียนดูจะเป็นงานที่แยกส่วนออกมาจากงานส่วนอื่นๆ ในกระบวนการจัดพิมพ์แต่นักเขียนเองก็ตกอยู่ในสภาพที่ถูกขูดรีดไม่ต่างกับแรงงานส่วนอื่นๆ ขึ้นอยู่กับตัวนักเขียน ผู้ถูกกระทำว่าจะมองค่าจ้างในรูปกาแฟ อาหาร หรือสายสัมพันธ์ทางการงานเป็นคำตอบแทน หรือเป็นการคดโกงผ่านลูกล่อของความเกรงใจ ซึ่งไม่ว่าอย่างไรก็ตาม การหลอกล่อผู้ผลิตงานด้วยวิธีเช่นนี้ในทางหนึ่งก็คือการเอาเปรียบ ซึ่งตัวฟรีแลนซ์เลือกที่จะมองข้ามเพราะทำอะไรไม่ได้ หรืออาจทำเป็นมองไม่เห็นเพื่อแลกกับการมีงานทำต่อไป

“เฟลิน” หนึ่งในฟรีแลนซ์ที่ผันตัวเองออกจากงานประจำในตำแหน่งกองบรรณาธิการหนังสือแปลมาเป็นผู้ผลิตเนื้อหาและนักแปลอิสระ ยกตัวอย่างการทำงานแปลชิ้นหนึ่งว่างานดังกล่าวเป็นงานแปลที่ต้นฉบับภาษาอังกฤษแต่ละหน้าจะมีประโยคขนาดยาวไม่เต็มบรรทัดเรียงมาทีละประโยค เธอตกลงรับงานด้วยราคาแปลเป็นภาษาไทยที่ 300 บาทต่อหน้า (ขนาดอักษร 14 pt.) แต่สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือ ผู้ว่าจ้างนำงานภาษาไทยที่เธอแปลตามการเรียง

ประโยคในฉบับภาษาอังกฤษมาจัดเรียงหน้าใหม่ โดยจับทุกประโยคเรียงต่อกันให้เป็นข้อความขนาดยาว ทำให้งานแปลจากประมาณ 100 หน้าลดเหลือไม่ถึง 50 หน้า กรณีเช่นนี้ผู้ว่าจ้างจะได้ประโยชน์เพราะจ่ายเงินค่าแปลน้อยลง เมื่อเธอทักท้วง ผู้ว่าจ้างก็บอกเพียงว่าได้ทำเรื่องค่าจ้างแปลไปที่ฝ่ายบัญชีแล้ว และจะเปลี่ยนแปลงไม่ได้เพราะเป็นช่วงการตັດงบประมาณประจำปีพอดี แม้สุดท้ายเพลินจะสู้จนได้เงินค่าจ้างเพิ่มมาราว 3,000 บาท แต่เธอก็ต้องแลกกับต้นทุนค่าเสียเวลาและสุขภาพจิตของเธอเอง

“กรณีนี้เราทำอะไรก็ไม่ได้ เพราะสัญญาไม่มี ท้วงอะไรไม่ได้ ฟรีแลนซ์มันไม่มีหลักประกันตรงนี้ แล้วเราก็ตัดทุนไปมหาศาล คือช่วงนั้นเราอาจจะรับงานอื่นได้ด้วย แต่พอเห็นว่างานนี้เงินเยอะ เราก็อุ้มทำ ปฏิเสธงานอื่น ซึ่งมันเสียโอกาสเรา แล้วสุดท้ายมันก็ทำให้เราขาดทุน เพราะเจ้านายเป็นแบบนี้ ชี้โก่งอย่างเห็นได้ชัด มันอาจจะผิดที่เราไม่ได้ทำสัญญาอะไรก่อน แต่บอกเลยว่างานฟรีแลนซ์หลายๆ อย่างมันเหมือนไม่ใช่วัฒนธรรม ยกเว้นบางงานเท่านั้นที่รับกันยาวๆ ไป ว่าต้องทำสัญญา คนที่ไม่ได้จะจ้างเราตลอดเวลา เขาไม่ทำสัญญาอยู่แล้ว” ในแง่หนึ่งการบอกเล่าของเพลินก็ทับซ้อนกับความไม่เป็นระบบอย่างแทบจะสากลของการจ้างงานอิสระในประเทศไทย กล่าวคือ การว่าจ้างงานมักทำกันแบบปากต่อปากโดยอาศัยเครือข่ายสังคมหรือความมักคุ่นเป็นการส่วนตัว ซึ่งหลายครั้งก็เพียงแค่อธิบายการทำงานและกำหนดวันส่งงาน โดยเฉพาะเมื่อการจ้างงานในปัจจุบันทำได้ง่ายเพียงติดต่อผ่านทางออนไลน์โดยไม่จำเป็นต้องเจอหน้ากัน

ในที่นี้ ความไม่เป็นระบบของการจ้างงานฟรีแลนซ์ในวงการสิ่งพิมพ์จึงปรากฏผ่านรูปแบบการจ้างงานที่ส่วนมากมักจะไม่มีการจัดทำ “สัญญาจ้างงาน” อย่างแน่ชัดเป็นลายลักษณ์อักษร แต่มักเกิดขึ้นในรูป “สัญญาใจ” หรือการจ้างงานแบบปากเปล่า ซึ่งทั้งหมดล้วนเปิดช่องทางให้ผู้ว่าจ้างเอาเปรียบผู้รับจ้างผ่านกรณีเช่นที่กล่าวไปข้างต้น

ถึงราคาดผลงานของตนเองไม่ได้ ค่าจ้างไม่ปรับขึ้นตามอัตราเงินเฟ้อ

บ่อยครั้งที่ฟรีแลนซ์ตั้งราคาค่าจ้างเองไม่ได้ ประสบการณ์การทำงานและการต้องต่อสู้เรื่องค่าแรงกับนายจ้างของ “บุญ” นักพิสูจน์อักษรอิสระที่ตัดสินใจวนกลับไปทำงานประจำก็ช่วยเสริมให้เห็นว่า ฟรีแลนซ์มักมีหน้าที่พิเศษพ่วงเข้ามาคือ ต้องทวงเงิน เจริญต่อรอง และ

ประสานงานกับคนทำงานฝ่ายต่างๆ ด้วย การจ่ายค่าแรงล่าช้ายังเป็นภาระที่ทำให้ฟรีแลนซ์ต้องเหน็ดเหนื่อยเพิ่มเป็นหลายเท่า ฟรีแลนซ์หลายคนที่มีพื้นฐานการเงินไม่แข็งแรงพอเลือกหันหลังให้กับงานอิสระและหางานประจำทำเพื่ออย่างน้อยพวกเขาจะมีรายรับเข้ามาเป็นประจำ “มันมีทั้งฟรีแลนซ์ที่เป็น elite ฟรีแลนซ์ที่เป็น someone ในสังคม เป็นฟรีแลนซ์ที่พออยู่รอด เรามองว่าเราไม่ใช่คนกลุ่มแรก เราเผชิญความไม่มั่นคงเยอะ ศึกษาศนามแล้วก็จะรู้ว่าการทำพิสูจน์อักษรหรือการทำงานในวงการหนังสือมันเป็นรายได้ที่พออยู่ได้ อยู่ได้เมื่อหลายสิบปีที่แล้ว แต่มันไม่เคยสูงขึ้นเลยจนถึงวันนี้ ถ้าคุณอยากอยู่ได้ในวันนี้คุณต้องทำงานหนักกว่ารุ่นที่แล้วๆ มาด้วยซ้ำ การต่อสู้ดิ้นรนของฟรีแลนซ์แต่ละตำแหน่งอาจจะไม่เท่ากัน บางคนดังขึ้นมาหน่อยก็เรียกค่าตัวได้ หรือบางตำแหน่งที่อยู่เป็นกองหลังก็อาจต้องอยู่กับอัตราค่าจ้างเท่านั้น” บุญยังกล่าวถึงระบบการจัดการงานที่เขาไม่มีสิทธิ์ขาดพอจะเข้าร่วมวางแผนงานได้ก็มีผลต่อตารางชีวิตและการทำงานอื่นของเขาด้วยเหมือนกัน นอกจากนี้ หลังทำงานหนึ่งเสร็จสิ้นแล้วก็อาจไม่ได้รับเงินในทันทีและหลายครั้งต้องรออีกเป็นเวลานาน

เนื่องจากงานฟรีแลนซ์พิสูจน์อักษรมักมีอัตรารายได้อยู่ที่ 200-500 บาทต่อยก³ ซึ่งต่อให้ทักษะทางภาษาหรือประสบการณ์การทำงานจะเพิ่มขึ้นตามจำนวนปีที่ทำงาน แต่กลับไม่ค่อยมีนักพิสูจน์อักษรคนใดกล้าเรียกค่าตอบแทนสูงกว่าเดิมหรือฉีกจากอัตราที่รู้จักในตลาด เพราะกังวลว่างานนั้นอาจจะหลุดมือไปถึงฟรีแลนซ์คนอื่นที่พร้อมจะทำงานแลกเงินน้อยกว่า แต่ทั้งนี้ หากประเมินแล้วว่างานที่รับไม่คุ้มกับสุขภาพกายและสุขภาพจิตรวมถึงช่วงนั้นไม่ได้เดือดร้อนเรื่องเงินมาก ฟรีแลนซ์บางคนก็เลือกปฏิเสธงานเพื่อรักษาสมดุลชีวิตด้านอื่น แต่อัตราค่าจ้างของนักเขียน นักแปล หรือนักพิสูจน์อักษร มักจะต่างจากคนในสายงานอื่นในวงการเดียวกัน โดยเฉพาะฝ่ายที่ดูแลด้านศิลปกรรม⁴ ที่ส่วนใหญ่แล้วจะได้ค่าตอบแทนต่อหนึ่งชิ้นงานสูงกว่าคนที่ทำงานกับตัวอักษรดังที่กล่าวมา

³ ยก คือหน่วยนับจำนวนหน้าหนังสือ โดยส่วนใหญ่ 1 ยก จะเท่ากับหน้าหนังสือที่ผ่านการจัดหน้าแล้ว 8 หน้า หรือ 16 หน้า (ขึ้นอยู่กับขนาดหนังสือ) การคิดค่าตอบแทนของฟรีแลนซ์ในวงการสิ่งพิมพ์ โดยเฉพาะฝ่ายพิสูจน์อักษรและจัดหน้าหนังสือ มักใช้การคำนวณจากค่าแรงต่อหนึ่งยก.

⁴ ฝ่ายศิลปกรรมของสิ่งพิมพ์จะแยกเป็นสองตำแหน่งหลักคือ คนออกแบบปกและคนจัดหน้าหนังสือหรือนิตยสาร ซึ่งฝ่ายศิลปกรรมหนึ่งคนอาจจะรับผิดชอบทั้งสองตำแหน่ง หรืออาจแยกทำคนละงานตามแต่การจ้างก็ได้.

ที่ปรากฏชัดในเรื่องการกำหนดราคาค่าตอบแทนก็คือ “ชนชั้น” ของคนทำงานส่วนใหญ่แล้วผู้ที่ได้รับการยอมรับหรือเป็นที่รู้จักในหมู่นักอ่านมักจะเป็นตัวคนเขียน คนแปล หรือคนออกแบบปกมากกว่าบรรณาธิการและนักพิสูจน์อักษร นอกจากนั้น ค่าตอบแทนในบางสาขาก็ไม่เพิ่มขึ้นตามอัตราเงินเฟ้อ อย่างเช่นอัตราค่าพิสูจน์อักษรที่เมื่อราว 10 ปีที่แล้วอยู่กละ 200-500 บาท ทุกวันนี้ก็ยังคงเท่าเดิม สวนทางกับค่าตอบแทนของสาขาอื่นๆ หรือการที่สิ่งพิมพ์พัฒนาตัวเองไปอยู่ในสื่อออนไลน์มากขึ้น ถึงยอद्धผู้เข้าชมบทความออนไลน์หนึ่งๆ อาจมากถึงหลักแสนคน (ซึ่งมากกว่ายอดพิมพ์หนังสือเล่มปกติที่จะพิมพ์ครั้งแรกในหลักพันเล่ม) ผู้เขียนก็ไม่ได้ส่วนแบ่งจากยอดผู้อ่านที่มากขึ้น เมื่อพิจารณาร่วมกับความไม่มั่นคงทางรายได้ของฟรีแลนซ์ ที่เงินค่าจ้างสวนทางกับค่าครองชีพ จึงเป็นไปได้ยากที่พวกเขาจะอยู่รอดโดยครองตนเป็นฟรีแลนซ์ทำงานสิ่งพิมพ์อย่างเดียวได้

เทคโนโลยีในการทำงานมีค่าเสื่อมที่ฟรีแลนซ์ต้องจ่าย(เอง)

สิ่งที่สำคัญพอๆ กับพลังความสร้างสรรค์ในการทำงานก็คือคอมพิวเตอร์หนึ่งเครื่องและการเข้าถึงอินเทอร์เน็ตซึ่งกลายมาเป็นปัจจัยที่ 5 ของการทำงานฟรีแลนซ์ และเป็นเหมือนนวัตกรรมที่เอื้อให้นายจ้างใช้เป็นข้ออ้างในการติดต่อสัมพันธ์กับฟรีแลนซ์ ราวกับว่าหากฟรีแลนซ์ตกลงรับงานแล้ว เวลาชีวิตหลังจากนั้นของฟรีแลนซ์จะต้องตกเป็นของนายจ้างด้วย “แซมปี้” ช่างภาพนิตยสารผู้ทำทั้งงานประจำและรับจ้างอิสระไปพร้อมกันด้วยเล่าว่าช่างภาพจะมีต้นทุนการทำงานเพิ่มมาอีกอย่างคือ การลงทุนกับอุปกรณ์ถ่ายภาพต่างๆ โดยแซมปี้บอกว่าหากคำนวณจากการใช้งานอุปกรณ์ของเขา อุปกรณ์ทุกอย่างจะมีอายุประมาณ 3 ปี จากนั้นจะเริ่มหมดอายุไปทีละอย่าง โดยเฉพาะกล้องถ่ายภาพที่จะเปลี่ยนรุ่นใหม่ทุก 3-4 ปี เพราะรุ่นกล้องที่พัฒนาขึ้นก็เท่ากับคุณภาพของงานที่เพิ่มขึ้น และนอกจากตัวกล้องแล้ว เขายังต้องออมเงินราวร้อยละ 1-3 ของเงินที่ได้จากการทำงานทุกครั้งเพื่อไว้ลงทุนอุปกรณ์อื่นๆ เช่น เลนส์ กล้อง คอมพิวเตอร์ประสิทธิภาพสูง รวมถึงโปรแกรมตกแต่งภาพ แซมป์เล่าว่าต่อให้เขาดูแลใช้กล้องเก่าทำงาน แต่ผู้จ้างงานก็จะรับรู้คุณภาพของงานได้จากภาพถ่ายที่ปรากฏออกมา เงื่อนไขการลงทุนเหล่านี้จึงเป็นการบังคับให้ช่างภาพต้องทำงานหนักเพื่อหาเงินมาสำรองใช้จ่ายในส่วนนี้ หากช่างภาพคนไหนไม่ได้มีพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่ดีอยู่แล้วก็จะทำงานฟรีแลนซ์ได้ไม่นานและหันกลับมาทำงานประจำในที่สุด แซมป์ยังเล่าว่าหากเป็นงานจ้างอิสระ

เขาจะไม่กล้าต่อรองราคามากนัก ซ้ำยังกดราคางานของตัวเองลงมาให้ต่ำกว่าราคาเฉลี่ยของตลาดด้วยเหตุผลว่าราคาที่ถูกกว่าจะมีโอกาสได้รับการจ้างงานสูงกว่าคนอื่น ด้วยค่าใช้จ่ายแต่ละเดือนที่สูงพอสมควร การมีงานจ้างราคาต่ำแต่อดทนรับงานเสริมจำนวนมากจึงถือเป็นระยะที่ปลอดภัยสำหรับเขา

กรอบทางเวลาและโยงใยล่องหนของสายพานการผลิตสิ่งพิมพ์

ปฏิเสธไม่ได้ว่าอุตสาหกรรมสิ่งพิมพ์ไม่ว่าจะเป็นหนังสือเล่มหรือนิตยสารล้วนต้องมีตารางงานที่แน่ชัดเพื่อควบคุมระยะเวลาในการผลิตและจัดจำหน่าย โครงสร้างเวลาเหล่านี้เองที่บังคับให้ผู้ผลิตต้องเคร่งครัดต่อเวลาทุกนาทีและย้อนกลับมาเป็นการกดขี่ฟรีแลนซ์ (นฤมล กล้าทุกวัน 2557) หากไล่เรียงลำดับกระบวนการผลิตของสิ่งพิมพ์ เราอาจเริ่มนับตั้งแต่การเตรียมต้นฉบับจากนักเขียน หรือนักแปล รวมทั้งนักทำภาพประกอบหรือภาพจากช่างภาพ จากนั้นจึงส่งต่อต้นฉบับให้บรรณาธิการ ก่อนจะไปถึงมือของนักพิสูจน์อักษร คนจัดหน้า และออกแบบปก เรื่อยมาจนกระทั่งส่งงานสุดท้ายให้โรงพิมพ์จัดการตีพิมพ์ สิ่งพิมพ์หนึ่งเล่มจึงผสมไปด้วยแรงงานหลายชีวิต ยิ่งถ้าเป็นสำนักพิมพ์ที่ตั้งขึ้นโดยมีเพียงผู้บริหารหรือผู้จัดการก็จะใช้วิธีว่าจ้างฟรีแลนซ์ให้ทำงานให้ในหลายๆ ส่วน แต่ฟรีแลนซ์ซึ่งมีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนธุรกิจเหล่านี้กลับได้รับส่วนแบ่งน้อยนิดเมื่อเทียบกับยอดที่สำนักพิมพ์จำหน่ายได้

ในแง่การเป็นแรงงานอวัตุตามนียบามของระบบทุนนิยมความรู้ที่สอดคล้องกับวิธีการผลิตแบบฟรีแลนซ์ในวงการสิ่งพิมพ์จึงปะทะกับการมุ่งทำกำไรสูงสุดในธุรกิจสิ่งพิมพ์ ดังนั้น ต่อให้พลังทางการผลิตทั้งหมดของทุนนิยมความรู้จะย้ายออกจากเครื่องจักรและการใช้แรงงานทางกายภาพ มาเป็นพลังการผลิตที่อยู่ในสมองและชีวิตของแรงงาน แต่สุดท้ายฟรีแลนซ์ก็ต้องเสียทำให้กับระบบการจ้างงานที่ให้ความสำคัญกับผลประโยชน์ในสัดส่วนที่อาจมากกว่าความสร้างสรรค์ที่แรงงานอิสระจะได้ปลดปล่อยออกมา การควบคุมชีวิตของแรงงานสิ่งพิมพ์อาจไม่ลึกซึ้งถึงขั้นต้องจัดการชีวิตของแรงงานให้กลับไปขึ้นตรงต่อทุนอีกครั้งผ่านกลไกการควบคุมต่างๆ (เก่งกิจ กิติเรียงลาภ 2557) เพราะลักษณะของการทำงานและเครือข่ายความสัมพันธ์ของคนในวงการต่างก็พยายามอุ้มชูและพึ่งพาอาศัยกัน ดังนั้นภาวะ

ไม่มั่นคงของฟรีแลนซ์ การถูกโกง และการขูดรีดทั้งหลายที่ปรากฏไปในส่วนก่อนหน้า อาจไม่ได้เกิดจากความตั้งใจจะควบคุมจัดการชีวิตฟรีแลนซ์ไปทั้งหมด แต่โครงสร้างเวลาในการผลิตสิ่งพิมพ์ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งที่ทำให้ฟรีแลนซ์ในวงการสิ่งพิมพ์หมดแรงที่จะทำงานสร้างสรรค์ การที่ต้องรับงานให้มากขึ้นอาจทำให้พวกเขาไม่มีอิสรภาพในการทำงานตามนิยามที่ควรจะเป็น

อาจกล่าวได้ว่าความขัดแย้งกันเองของทุนนิยมความรู้ไม่ได้ปลดปล่อยฟรีแลนซ์ในวงการสิ่งพิมพ์ให้ออกจากระบบสายพานการผลิตอย่างที่เข้าใจกัน แต่กลับบีบรัดให้แรงงานอิสระอยู่ในสายพานการผลิตที่มองไม่เห็น เพราะแรงงานเหล่านี้ยังคงต้องทำงานที่ล้าไปกับเงื่อนไขเวลาอันผูกมัด เช่น งานสัปดาห์หนังสือแห่งชาติที่เป็นหมุดหมายของการเร่งผลิตสิ่งพิมพ์ใหม่เข้าสู่ตลาด⁵ หรือกำหนดการตีพิมพ์วางจำหน่ายที่ค่อนข้างแน่นอนของสิ่งพิมพ์แต่ละประเภท รวมถึงการต้องทำงานเพื่อให้ตารางการผลิตที่ออกแบบมาอย่างรัดกุมดำเนินไปโดยไม่มีส่วนติดขัด นั่นความหมายว่าหากนักเขียนหรือนักแปลส่งต้นฉบับช้าย่อมกระทบไปถึงบรรณาธิการที่รับช่วงต่อรวมถึงกระบวนการที่เหลือหลังจากนั้น ยิ่งเป็นฟรีแลนซ์ที่หากจะอยู่รอดได้ต้องรับงานพร้อมกันหลายงานและจัดแบ่งเวลาในการทำงานภายในหนึ่งเดือนอย่างมีวินัย ความล่าช้าหรือปัญหาที่เกิดจากการผลิตของแรงงานคนใดคนหนึ่งย่อมกระทบเป็นลูกโซ่ต่อทั้งตารางการทำงาน ชีวิตของฟรีแลนซ์ และมาตรฐานการผลิตที่อาจส่งผลต่อการจ้างงานในอนาคตได้

ตามมาตรฐานการผลิตสิ่งพิมพ์นั้น จะต้องคำนวณระยะเวลาการผลิตออกมาให้แน่ชัด และต้องควบคุมให้กระบวนการผลิตดำเนินไปตามกำหนดเวลา หากเกิดความผิดพลาดจนเกิดความล่าช้าที่ขั้นตอนการทำงานหนึ่งๆ จะกระทบต่อคนทำงานขั้นตอนถัดไป ไม่เพียงแต่นิตยสารที่มีกำหนดการเผยแพร่ชัดเจนเท่านั้นที่เป็นตัวกำหนดวิถีการผลิตของแรงงาน

⁵ งานสัปดาห์หนังสือ ถือเป็นงานที่เป็นตัวกลางในการทำให้ผู้อ่านกับหนังสือหรือสิ่งพิมพ์ต่างๆ มาพบกัน ซึ่งผลการสำรวจของสมาคมผู้จัดพิมพ์และผู้จำหน่ายหนังสือแห่งประเทศไทย (Voice TV 21 2559) สรุปว่า ผลประกอบการของงานสัปดาห์หนังสือ ในเดือนมีนาคมและเดือนตุลาคมปี 2559 มียอดขายหนังสือเฉลี่ยไม่ต่ำกว่า 300 ล้านบาท และสูงสุดถึง 454 ล้านบาท โดยเฉลี่ยทั้งปีทั้งสองงานจะมีมูลค่าการจัดจำหน่ายโดยรวมอยู่ที่ 500-800 กว่าล้านบาท งานหนังสือจึงเป็นเสมือนวาระ “แห่งชาติ” ที่ทำให้เกิดสภาพคล่องทางเศรษฐกิจของวงการสิ่งพิมพ์ในตัว.

สำนักพิมพ์เองก็ต้องควบคุมเวลาการผลิตให้รัดกุมเช่นกัน เพราะสำนักพิมพ์ต้องประสานงานกับโรงพิมพ์เพื่อจัดพิมพ์หนังสือหรือนิตยสารออกมาด้วย ยิ่งไปกว่านั้น หากเป็นช่วงเดือนที่ใกล้กับงานสัปดาห์หนังสือแห่งชาติที่จัดขึ้นเป็นประจำ 2 ครั้งต่อปี คือในเดือนมีนาคมและตุลาคม จะเป็นช่วงทองที่แต่ละสำนักพิมพ์ต้องจองคิวการพิมพ์ล่วงหน้าและดำเนินการผลิตต้นฉบับให้ลุล่วงทันคิวที่จองกับโรงพิมพ์ไว้ ซึ่งโรงพิมพ์ก็มีความรับผิดชอบต้องเร่งพิมพ์งานให้ออกมาทันขายในช่วงงานสัปดาห์หนังสือที่ถือเป็นวาระการปล่อยของใหม่อย่างเป็นทางการของแต่ละสำนักพิมพ์ เพราะจะช่วยเพิ่มยอดขายให้หนังสือปกใหม่นั้นๆ ได้ไม่มากนักน้อย งานสัปดาห์หนังสือแห่งชาติทั้งสองครั้งจึงเป็นปัจจัยกำหนดการวางแผนทำงานของสำนักพิมพ์ การจ้างงานฟรีแลนซ์ รวมถึงความหนาแน่นของสิ่งพิมพ์ในแต่ละเดือนอีกด้วย

คนทำงานสิ่งพิมพ์ต้องควบคุมวิธีการผลิตให้เข้มงวดตามกรอบกำหนดการขายและกำหนดการส่งโรงพิมพ์ การทำงานสัปดาห์หนังสือฯ เข้ามามีส่วนกำหนดตารางการทำงานช่วยชี้ให้เห็นว่าแรงงานในวงการสิ่งพิมพ์ล้วนแต่โยงโย่งอยู่ด้วยกันในสายพานการผลิตที่มองไม่เห็นว่ามีอิทธิพลต่อวงจรการผลิตและการจัดการชีวิตอย่างเห็นได้ชัด ยิ่งเมื่อเป็นแรงงานอิสระในวงการสิ่งพิมพ์ก็จะต้องกระทบไปถึงงานอื่นๆ ที่ตนรับมามากกว่าแรงงานประจำที่พออะลุ่มอล่วยกันได้ หากฟรีแลนซ์ทำงานช้าจะไม่ได้หมายถึงการขาดความรับผิดชอบต่องานเท่านั้น แต่พวกเขาอาจสูญเสียความไว้วางใจจากผู้จ้าง ซึ่งอาจตามมาด้วยความไม่มั่นคงในการทำงานหลายประการตามที่ได้กล่าวไปแล้วในส่วนก่อนหน้า ดังนั้น ความล่าช้าของการทำงานจนกระทบงานส่วนถัดไปของวงจรการผลิตสิ่งพิมพ์จึงอาจไม่ต่างอะไรกับระบบสายพานในโรงงานอุตสาหกรรม ที่หากแรงงานคนใดเคลื่อนไหวกว้างกายผิดจังหวะหรือทำงานได้ต่ำกว่ามาตรฐานก็จะทำให้สายพานหยุดชะงักและเป็นผลให้การผลิตนั้นมีปัญหา

เมื่อพิจารณาการทำงานฟรีแลนซ์ในวงการสิ่งพิมพ์แล้วจึงอาจกล่าวได้ว่าการจ้างงานแบบอวัตรในทุนนิยมความรับรู้นั้นยังบีบรัดให้แรงงานอิสระมีอิสระน้อยลง เพราะฟรีแลนซ์เหล่านี้เพียงเลือกที่จะไม่อยู่ในขายคาของสำนักงานทางกายภาพ แต่ได้ก้าวไปอยู่ใน “โรงงานสังคม” อันเป็นสายพานการผลิตที่ควบคุมทั้งชีวิตในการทำงานและชีวิตส่วนอื่นของฟรีแลนซ์จนแยกไม่ออกว่าส่วนไหนคือเวลาทำงานส่วนไหนเป็นเวลาพักผ่อน ที่สำคัญคือสายพานการผลิตและโรงงานเหล่านี้กลับเป็นเครื่องมือขูดรีดฟรีแลนซ์ได้อย่างแนบเนียนและมองเห็น

ได้ยาก ความไม่เป็นธรรมอันแนบเนียนที่แฝงซ่อนในทุนนิยมความรับรู้จึงอาจเป็นเพียงเส้นทางให้ฟรีแลนซ์เดินออกจากสำนักงานแบบเดิมไปยังพื้นที่แห่งการบูตริตรูปแบบใหม่ และอาจย้อนกลับมาจำกัดความสร้างสรรค์ในการผลิตตลอดจนพลังในการดำรงชีวิต จนสุดท้ายแล้วฟรีแลนซ์อาจต้องหวนกลับสู่งานประจำเพื่อความมั่นคง

สรุป

สำหรับแรงงานอิสระในวงการสิ่งพิมพ์ นอกจากกำหนดส่งงานแล้วก็อาจจะไม่มีอะไรน่าห่วงกลัวไปกว่าการไม่มีคนจ้างงาน ดังนั้น เพื่อรักษาเครือข่ายการทำงาน พวกเขาต้องจำใจยอมให้นายจ้างบูตริตบ้างผ่านรูปแบบต่างๆ ที่บางครั้งทั้งตัวฟรีแลนซ์และนายจ้างเองก็ไม่ทันได้ตระหนักว่าการกระทำเหล่านั้นถือเป็นความไม่เป็นธรรมอย่างหนึ่ง เพราะพวกเขามีวิธีการผลิตและสร้างสรรค์งานที่ทับซ้อนไปกับการใช้ชีวิต ความไม่เป็นระบบของการทำงาน ต้นทุนที่ฟรีแลนซ์ต้องจ่ายเอง หรือแม้แต่ค่าตอบแทนที่ถูกปรับขึ้นเฉพาะแค่คนทำงานสิ่งพิมพ์บางสาขา สิ่งเหล่านี้กลายเป็นสภาพเคยชินและถูกผลิตซ้ำจนเป็นวัฒนธรรมที่คนทำงานพอจะเข้าใจให้ยอมรับได้ ซึ่งทำให้ความแนบเนียนของการบูตริตยังดำรงอยู่ได้และมีความชอบธรรมขึ้นเรื่อยๆ ภาวะกลืนไม่เข้าคายไม่ออกเช่นนี้เองที่เป็นหนึ่งในข้อพิสูจน์ว่าแรงงานอวัตุ เช่น ฟรีแลนซ์สิ่งพิมพ์ ไม่ได้มีอิสระทั้งในการทำงานและการใช้ชีวิตตามที่ไฝฝันไว้ เพราะพวกเขาต้องเร่งดำเนินการผลิตให้ทันกับกรอบเวลาที่วางเอาไว้อย่างแน่นชัด ความล่าช้าที่หน่วยการผลิตหนึ่งๆ จะกระทบต่อการผลิตในขั้นตอนถัดไปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะฟรีแลนซ์ที่ต้องควบคุมเวลาในการผลิตให้ได้มากที่สุดเพื่อรักษาทั้งประสิทธิภาพการทำงาน และรักษาชื่อเสียงของตนเอาไว้

งานสิ่งพิมพ์ยังคงเรียกร่องทักษะเฉพาะของคนทำงานแต่ละส่วนซึ่งอาจแบ่งได้คร่าวๆ ว่าประกอบด้วยคนผลิตเนื้อหา บรรณาธิการ นักพิสูจน์อักษร คนจัดหน้าสิ่งพิมพ์ และคนออกแบบปก พวกเขาต้องทำงานประสานต่อเนื่องกันจนกว่าจะส่งต้นฉบับร่างสุดท้ายให้โรงพิมพ์รับช่วงต่อ อีกทั้งยังต้องช่วยกันคุมเวลาในการผลิตเพราะสิ่งพิมพ์แต่ละฉบับล้วนมีกำหนดการวางจำหน่าย ยิ่งถ้าเป็นหนังสือเล่มที่ส่วนใหญ่มุ่งผลิตเพื่อออกวางจำหน่ายให้ทันในงานสัปดาห์

หนังสือฯ ด้วยแล้ว ฟรีแลนซ์จะต้องจัดการตารางการทำงานของตนให้เป็นไปตามกำหนดการผลิตเหล่านี้ กรอบเวลาจึงเข้ามามีส่วนจัดการและควบคุมชีวิตที่ไม่ว่าฟรีแลนซ์จะรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม แต่สุดท้ายแล้วพวกเขา ก็แทบไม่ได้มีความเป็นอิสระสมชื่อเรียกของพวกเขาเลย

สายพานการผลิตของแรงงานอวัตุอย่างฟรีแลนซ์ในวงการสิ่งพิมพ์จึงไม่ได้หายไป แต่กลับยิ่งเพิ่มความแนบเนียนในการขูดรีดแรงงาน ผ่านการทำงานที่ทั้งต้องประสานงานและพยายามควบคุมเวลาการทำงาน ที่หากเกิดความผิดพลาดในจุดใดจุดหนึ่งก็อาจกระทบต่อกระบวนการผลิตที่เหลือ นอกจากนั้น ความยืดหยุ่นของการจ้างงานยังทำให้ฟรีแลนซ์รู้สึกว่าการเขาอยู่ในอาณาเขตอันไม่มั่นคง ความรู้สึกเหล่านี้เองที่ย้อนมาบีบรัดให้ต้องขวนขวายทางรอดให้มากที่สุดหากยังเลือกที่จะทำงานอิสระ ฟรีแลนซ์บางส่วนเลือกกลับไปทำงานประจำ บางส่วนยังคงพอใจกับชีวิตอิสระเช่นนี้ หากก็มีไม่น้อยที่ตระหนักถึงภาวะของการขูดรีดแต่พาตัวเองออกมาจากวงจรการผลิตไม่ได้

ฟรีแลนซ์วงการสิ่งพิมพ์ยังมีการแบ่งชนชั้นของสาขาอาชีพการทำงานอย่างไม่เป็นทางการผ่านการได้รับการยอมรับและค่าตอบแทน ผู้ที่อยู่เกือบจะล่างสุดของชนชั้นสิ่งพิมพ์คือนักพิสูจน์อักษรและคนจัดหน้าหนังสือที่ไม่ค่อยได้รับความสนใจจากนักอ่านมากเท่ากับคนทำงานอื่นๆ รวมถึงภายในหมู่คนทำงานด้วยกันเองก็ให้ค่าตอบแทนต่อพวกเขาในระดับที่น้อยจนน่าเศร้าใจ สภาพการทำงานและค่าตอบแทนโดยรวมของคนทั้งวงการยังไม่ถือว่าเป็นอาชีพที่พอจะหาเลี้ยงชีพได้อย่างสบาย แต่หากพวกเขาลุกขึ้นมาเรียกร้องต่อผู้ว่าจ้างก็อาจจะนำไปสู่การเลิกจ้างได้ เพราะยังคงมีฟรีแลนซ์อีกหลายชีวิตที่พร้อมเข้ามารับหน้าที่แทน ดังนั้นแทนที่พวกเขาจะต่อสู้เพื่อความเป็นธรรม จึงกลับกลายมาเป็นการต้องยอมรับและต้องทำงานให้หนักขึ้นเพื่อความอยู่รอดของตนเอง และด้วยความกลัวว่าการลุกขึ้นมาต่อสู้จะทำลายความมั่นคงในหน้าที่การงาน จึงทำให้ฟรีแลนซ์ในวงการสิ่งพิมพ์ต่างจำใจ “ทนได้” กับสภาพเช่นนี้ต่อไป

รายการอ้างอิง

เอกสารภาษาไทย

- เก่งกิจ กิติเรียงลาภ. 2557. “‘เราทุกคนคือศิลปิน’: อดิเรกศึกษาว่าด้วยแรงงาน.” *วารสารสังคมวิทยามานุษยวิทยา* 33(2): 129-158.
- เก่งกิจ กิติเรียงลาภ. 2560. “อดิเรกศาสตร์ การผลิตอดิเรก การสร้างสรรค์ของมนุษย์ และการควบคุมของทุน.” ใน *โพ้นพรมแดนความรู้: บรรณาธิการโดย ศรยุทธ เอี่ยมเอื้อยุทธ*, 43-72. เชียงใหม่: ภาควิชาสื่อศิลปะและการออกแบบสื่อ คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นฤมล กล้าภูกัน. 2557. “การทำงานและการให้คุณค่าต่อการทำงานของแรงงานหญิงนวนคร ภายใต้การกำกับวินัยทางเวลา.” *วารสารสังคมวิทยามานุษยวิทยา* 33(2): 7-46.

เอกสารภาษาอังกฤษ

- Lazzarato, Maurizio. 2004. “From Capital-Labour to Capital-Life.” Translated by Valerie Fournier, Akeseli Virtanen, and Jussi Vähämäki. *ephemera* 4(3): 187-208.
- Marazzi, Christian, and Giuseppina Mecchia. 2007. “Rules for the Incommensurable.” *SubStance* 36(1): 10-36.
- Moulier Boutang, Yann. 2011. *Cognitive Capitalism*. Translated by Ed Emery. Cambridge: Polity Press.

เอกสารออนไลน์

- ThaiPublica. 2559. “อุตสาหกรรมสิ่งพิมพ์ไทย ‘นิตยสาร’ ปิดตัว เปลี่ยนเวที – ‘หนังสือพิมพ์’ ทรงกับทรุด – งานหนังสือยอดขายลด 25%.” 29 มกราคม 2559. สืบค้นวันที่ 19 มิถุนายน 2561. <http://thaipublica.org/2016/01/print-1/>.
- Voice TV 21. 2559. “สำรวจสถิติ 2 งานหนังสือใหญ่ระดับประเทศ.” 10 มีนาคม 2559. สืบค้นวันที่ 25 มิถุนายน 2561. <https://www.voicetv.co.th/read/337065>.

